

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

نصرت ا... صالحی^(۱)

چکیده

مستند سازی سوابق آمارهای رسمی و تهیه راهنماها، پرسشنامه‌ها و نتایج طرحهای آماری رسمی مربوط به گذشته علاوه بر آنکه به روشنتر شدن حافظه تاریخی هر ملت نسبت به گذشته خویش کمک می‌نماید، می‌تواند برای برنامه‌ریزان و سیاستگذاران با شبیه سازی شرایط اجتماعی و اقتصادی گذشته، آثار برنامه‌ها و سیاستهای در دست اجرا را پیش‌بینی نماید. از این رو شناخت گذشته دارای اهمیتی برابر با شناخت وضعیت حاضر است.

از آنجا که جمع‌آوری راهنماها، پرسشنامه‌ها و نتایج طرحهای آماری اجرا شده از بدو تأسیس نظام آماری کشور موضوع یک کار تحقیقاتی نسبتاً وسیع بوده و از عهده یک مقاله خارج است، در مقاله حاضر سعی شده است که تاریخچه تولید آمارهای رسمی از دیرباز تا سال تأسیس اداره کل آمار و اطلاعات وزارت کشور یعنی سال ۱۳۰۳ و از آن تاریخ تا سال ۱۳۴۴ و تأسیس مرکز آمار ایران مورد بررسی قرار گیرد. شایان ذکر است از سال ۱۳۰۳ تا ۱۳۴۴ و پس از آن شاهد تحولات گسترده‌ای در نظام اداری کشور به صورت ایجاد، ادغام و یا انحلال سازمانها و وزارتخانه‌ها بوده‌ایم. که آن تحولات بر روی نظام آماری کشور نیز تأثیرگذار بوده است بدین معنی که پاره‌ای از آمارهای مربوط به موضوعات خاص در طول زمان در سازمانهای مختلف تهیه شده و یا تولید پاره‌ای از اطلاعات بطور همزمان و

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران
موازی در چند نهاد تولید شده‌اند. لذا اجباراً
تاریخچه تولید آمار به سبک نوین به صورت موضوعی
نیز مورد بررسی قرار گرفته است. در خاتمه بدلیل
اهمیت آمارهای ثبتي بطور جدا به آن نیز پرداخته شده
است.

مقدمه

آشنایی با تاریخچه تولید آمار از دو جهت دارای اهمیت است اول آنکه گذشته را می‌توان چراغ راه آینده دانست و جامعه با شناخت تحولات اجتماعی- اقتصادی خویش در گذشته آثار تصمیمات و سیاستگذاریها را بررسی‌کنم آشنایی آثار هر يك از اقدامات برکسل سیستم، می‌تواند منطقی‌ترین تصمیم را اتخاذ نماید دوم آنکه بشر همانطور که از ابتدای تمدن خویش در کلیه زمینه‌ها پیشرفت نموده است. در زمینه تولید، تهیه و انتشار اطلاعات نیز به پیشرفتهای فوق‌العاده دست یافته است بطوریکه با گذر از جامعه صنعتی به جامعه فراصنعتی که از ویژگیهای عمده آن سرعت نقل اطلاعات و تأثیر پذیری زندگی بشر از اشاعه سریع اطلاعات می‌باشد، گام نهاده است. نتیجه اشاعه سریع اطلاعات برای تصمیم‌گیران فشرده‌گی زمان است زیرا که آگاهی عمومی از سیاستگذاریها و تصمیمات تقریباً آنی بوده و آثار آنها نسبت به گذشته، بسیار سریعتر مستعد پخش شدن می‌باشند. از این رو تصمیم‌گیران و سیاستگذاران زمان بسیار کمی را برای تجدید نظر در تصمیمات خود و یا اصلاح و متوقف نمودن آنها در اختیار دارند و در موقعیتهای اضطراری باید بسیار سریعتر از گذشته عکس العمل نشان دهند. لذا نظام آمار ملی که خود جزئی از نظام اطلاعات ملی است باید دارای آنچنان کارایی باشد که به تواند در زمان مناسب اطلاعات و آمار صحیح و بهنگام را در اختیار تصمیم‌گیران قرار دهد.

نظام آماری از دو طریق زیر می‌تواند به این وظیفه عمل نماید:

اول از طریق تحلیل آمارهای مربوط به گذشته و شبیه‌سازی موقعیتهای جاری با استفاده از آمار و اطلاعات مربوط به دوره‌های گذشته و دوم با تهیه آمار و اطلاعات بهنگام از وضعیتهای جاری به نظام سیاستگذاری و برنامه‌ریزی برای اتخاذ تصمیمات منطقی یاری می‌رساند. لذا شناخت فعالیت‌های انجام شده آماری در کشور و مستندسازی تاریخچه

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

گزیده مطالب آماری - ۴۰

تولید آمارهای رسمی دارای اهمیتی مشابه با تولید آمارهای جدید از موضوعات مختلف اجتماعی-اقتصادی محسوب می‌شود. با توجه براینکه مستندسازی فعالیت‌های آماری رسمی انجام شده به دلیل اهمیت و وسعت آن نیازمند صرف وقت و تلاش در زمینه جمع‌آوری مستندات مربوط به روشها، تعاریف و مفاهیم، راهنماها، پرسشنامه‌ها و نتایج طرحهای آماری اجرا شده می‌باشد و خود موضوع یک کار تحقیقاتی گسترده است و از عهده یک مقاله خارج می‌باشد، در مقاله حاضر سعی شده است ضمن ارائه تعریفی از آمارهای رسمی، تاریخچه تولید آمارهای رسمی را در دو دوره یعنی از گذشته‌های دور تا زمان تأسیس اداره کل آمار و ثبت احوال وزارت کشور در سال ۱۳۰۳ و تا زمان تأسیس مرکز آمار ایران در سال ۱۳۴۴ و پس از آن، آنرا بررسی نماییم. از آنجا که نظام اداری کشور در اثر تأسیس، ادغام و یا انحلال سازمانها دچار تحولات گسترده‌ای خاصه در سه ربع قرن اخیر شده است. که در نتیجه تحولات در نظام اداری کشور نظام تولید آمار کشور نیز به دلیل داشتن ماهیت نیمه متمرکز و تولید آمار در سایر سازمانها علاوه بر سازمان مرکزی آمار از تحولات اداری بدور نمانده است. همانطور که خواهیم دید علاوه بر سازمان مرکزی آمار، وزارتخانه‌ها و سازمانهای دیگر برحسب وظیفه و یا نیاز به تولید آمار پرداخته‌اند، بطوریکه ضمن بررسی تاریخچه تولید آمار، می‌توان دریافت در یک زمینه موضوعی خاص چند سازمان در دوره‌های مختلف به تولید آمار پرداخته و یا چند سازمان متولی تولید آمار در یک زمینه موضوعی خاص بوده‌اند. از این رو تاریخچه تولید آمار ایران را نمی‌توان جدای از تحولات اداری حاصل از قانونگذاریها بررسی نمود. لذا جهت جلوگیری از خلط مبحث، تاریخچه تولید آمار برحسب بخشهای مختلف اجتماعی و اقتصادی نیز مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین به دلیل اهمیت آمارهای ثبتی در بخشی جداگانه به بررسی آنها پرداخته شده است. آمارهای ثبتی از ثبت و استخراج داده‌های مربوط به رویدادهای اجتماعی-اقتصادی و علمی حاصل می‌شوند و نقش ارزنده‌ای در مطالعات و پژوهشهای علمی دارند. بطوریکه با بررسی و تحلیل آمارهای ثبتی می‌توان به بسیاری از روابط علل، معلول را دریافت. همچنین با اهتمام در دستیابی و مستندسازی آمارهای ثبتی مربوط به گذشته می‌توان به روشنتر شدن حافظه تاریخی ملتها نسبت به گذشته کمک نمود. ذکر این نکته نیز ضروری است که آمارهای ثبتی

گزیده مطالب آماری - ۴۵

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران علاوه بر آنکه می‌توانند منبع کم هزینه بسیاری از آمارها و اطلاعات باشند مبنای بسیاری از آمارگیریها و سرشماریها از نقطه نظر چارچوب سازی محسوب می‌شوند لیکن به دلیل عدم ارتباط با موضوع مورد بحث بیشتر از این به آن پرداخته نمی‌شود. در ادامه مقاله موارد زیر به بحث گذاشته خواهد شد:

- ۱- تعریف آمارهای رسمی
- ۲- خلاصه ای از تاریخچه تولید آمار از گذشته های دور تا زمان تأسیس اداره کل آمار و ثبت احوال
- ۳- بررسی تحولات اداری در نظام تولید آمار از سال ۱۳۰۳ تا سال ۱۳۴۴
- ۴- بررسی تاریخچه تولید آمار رسمی در بخشهای مختلف اجتماعی- اقتصادی با طبقه بندی موضوعی
  - ۱-۴- جمعیت و نیروی انسانی
  - ۲-۴- صنعت و معدن
  - ۳-۴- کشاورزی
  - ۴-۴- بازرگانی
  - ۵-۴- مسکن
  - ۶-۴- آمارهای اقتصادی و حسابهای ملی
- ۵- بررسی نظام و تاریخچه آمارهای ثبتی
- ۶- جمع بندی

۱- تعریف آمارهای رسمی^(۱)

آمارهای رسمی به آن دسته از آمارها اطلاق می‌شود که توسط سازمانهای دولتی اعم از مسئول تهیه آمار یا غیر مسئول تهیه آمار تولید و یا مورد تأیید قرار گرفته شده باشند و شامل آمارگیریها، سرشماریها و آمارهای ثبتی می‌شوند. با تعریف فوق آمارگیریهایی که در گذشته های دور نیز توسط حکومتها برای مقاصد نظامیگری و جمع آوری مالیات صورت می‌گرفته است را به دلیل آنکه توسط سازمانهای دولتی جمع آوری می‌شدند را باید تحت عنوان آمارهای رسمی صرف نظر روش جمع آوری میزان وقت محسوب نمود.

---

(۱) تعریف فوق از نشریه " تاریخچه و چگونگی گسترش آمارهای رسمی در چند کشور اروپایی (فرانسه- آلمان-رومانی) ۱۸۸۹-۱۷۸۹" از انتشارات بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، مدیریت امور آمارهای اقتصادی که در سال ۱۳۷۲ منتشر شده، اقتباس شده است. در نشریه مزبور بدون ارائه تعریف مشخصی از آمارهای رسمی، از آمارهایی که توسط سازمانهای دولتی تهیه می‌شود به عنوان آمار رسمی نام برده شده است.

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

گزیده مطالب آماری - ۴۰ه

همچنین آمارهای گسترده و متنوعی که جنبه ثبتي دارند توسط سازمانهای دولتي و غير دولتي تهیه می‌شود که نظارت بر نحوه ثبت و بازيابي آنان و اطمینان از صحت تولید آنها ضمن آنکه می‌تواند بردامنه تولید آمارهای ثبتي بیافزاید، نظام آماری کشور را نیز از انجام بسیاری از آمارگیریها بی نیاز می‌سازد.

۲- خلاصه‌ای از تاریخچه تولید آمار از گذشته‌های دور تا زمان تاسیس اداره کل آمار و ثبت احوال سال ۱۳۰۳

جمع‌آوری آمار و اطلاعات را می‌توان به زمان پیدایش اولین تمدنهای بشري نسبت داد زیرا کلیه حکومتها و تمدنهای گذشته برای آگاهی از توان نظامیگری و میزان مالیات قابل وصول مجبور به انجام آمارگیری و سرشماری از نفوس و کشاورزي خود هرچند به صورت ابتدایی بودند. لذا برطبق تعریفی که از آمار رسمي ارائه شد آمار و اطلاعاتی که توسط حکومتها در زمانهای بسیار دور جمع‌آوری می‌شدند را نیز باید صرف نظر از روش جمع‌آوری و میزان دقت، آنان را گروه آمارهای رسمي محسوب نمود و در بررسی تاریخچه تولید آمارهای رسمي آنان را نیز مورد لحاظ قرار داد. لذا از آنجا که موضوع بحث به تاریخچه آمارهای رسمي در ایران مربوط می‌شود در حد گنجایش مقاله به بررسی تولید آمارهای رسمي در ایران می‌پردازیم:

در ایران باستان برای دریافت مالیات سرانه و جمع‌آوری سپاهی و تعیین نیروی جنگی کشور و نیز به منظور احصاء پیروان ادیان مختلف سرشماری نفوس انجام می‌گرفت. در زمان^(۱) داریوش لغت شاهامار به معنی سرشماری به کار برده می‌شد و دفاتر مالیات و نظامی برای اولین بار تدوین شد. در زمان وی ایران به ۲۰ ایالت حاکم نشینی تقسیم شد و در رأس هر یک از آنها يك شهردان که به وی خشت‌پاون نیز می‌گفتند قرار داده شده و برای تعیین حراج نقدي و جنسی هر ایالت، از زمینهای زراعی برحسب ساعت، وضع آبیاری، جنس زمین، تعداد باغات و معادن و اغنام و احشام آمارگیری به عمل آمده و اطلاعات آن در دفاتری به نام قانون ثبت می‌گردید و بدین ترتیب میزان مالیات هر فرد تعیین می‌شد. از وظایف عمد شهردان، گردآوری مالیات

(۱) مأخذ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان تهران، مروری بر تاریخچه سرشماریها و آمارگیریهای ایران و جهان از دیر باز تا کنون صفحه ۱۷

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران بود. در زمان سلوکیها نخستین مبانی آمارگیری بنا نهاده شد و بدین منظور ادارات ممیزی تأسیس شد و از افراد، منازل، چهارپایان، مزارع، باغها، تولد، ازدواج و حتی مرگ مالیات دریافت می‌شد.

براساس شواهد تاریخی^(۱) که در آثار بسیاری مورخین نیز نقل شده است، عثمان‌بن حنیف از طرف خلیفه دوم برای کسب اطلاعات ممیزی اراضی به سرزمین ایران وارد شد. وی پس از مطالعات و بررسیهای لازم گزارشی تهیه و به وی تسلیم نمود. در این گزارش تصریح شده بود که در زمان ساسانیان از اراضی و محصولات زراعی و اشجار و نفوس ممیزی جامع و کامل به عمل آمده است و پیشنهاد نمود که مالیات اراضی ایران براین اساس وصول شود، خلیفه دوم پس از دریافت این گزارش دستور داد از روش مزبور در سایر بلاد اسلامی نیز استفاده شود. به این جهت در عهد خلفا از وجود ایرانیان برای تشکیل سازمانهای وسیع مالی و محاسباتی و ممیزی استفاده شد و به تاسی از عهد ساسانیان نام سازمان مزبور را " دیوان سلطنت نامیدند " و ایرانیان گردانندگان آن بودند.

به هر صورت در ایران^(۲) بعد از اسلام و در دوران خلفای عباسی مسئله اخذ جزیه اجاب می‌کرد که سرشماری در ممالک تحت نفوذ انجام شود. اعراب معمولاً بعد از هر سرشماری، خصه مالیاتی را تعیین می‌نمودند. مورخین ایرانی و عرب به دفعات از شهرهای بزرگ و پرجمعیت نام برده‌اند از آن جمله شهر نیشابور را قبل از حمله مغول و شهر اصفهان را در عصر صفوی با جمعیتی بیش از یک میلیون نفر ذکر کرده‌اند. اشاره به این نکته نیز ضروری است تذکره نویسان در آثار خویش ارقام را مبالغه آمیز ذکر می‌نمودند.

در مدارک موجود مربوط به زمان قاجاریه بیشتر به جمع آوری اطلاعات جمعیتی اشاره شده و از ممیزی کشاورزی سخن به میان نیامده است شاید بتوان دلیل آنرا در ضعف کشاورزی در پرداخت خارج دربار و دولتها و روی آوردن دولتها به منابع مالی جدید از قبیل درآمدهای گمرکی، استقراض و واگذاری امتیازات مختلف به خارجیان دانست.

(۱) در آثار "المالک و لممالک" ابن خرداد و آثار الشیعه الامایه جواهر کلام و سایر مورخین نقل شده است.

(۲) مالیات سرانه و تأثیر آن در گرایش به اسلام، نوشته دانیل دنت ترجمه محمدعلی موحد صفحه ۱۰۱

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران گزیده مطالب آماری - ۴۵

اولین سرشماری جمعیتی به روش نوین در سال ۱۲۶۴ شمسی در زمان ناصرالدین شاه و همزمان با وزارت اعتضادالسلطنه بر وزارت علوم و معارف، توسط مهندس عبدالفخر، معلم ریاضی مدرسه دارالفنون به عمل آمد. در این سرشماری تهران به پنج محله، ارك، عودلجان، چامیدان، سنگلج و بازار تقسیم‌بندی شده و کلیه محلات خارج از شهر نیز در يك طبقه قرار داده شده بودند. شایان ذکر است در آن زمان کل جمعیت تهران ۱۵۵۷۳۶ نفر برآورد شد. به علاوه در سال ۱۲۷۷ شمسی در چهارمین سال سلطنت مظفرالدین شاه از ابنیه تهران آمارگیری به عمل آمد. با ایجاد تشکیلات جدید بلدیة در سال ۱۳۰۱ شمسی سرشماری دیگری در تهران صورت گرفت. به منظور سهولت در کار سرشماری، پرسشنامه‌هایی جهت تکمیل آن به منازل مردم فرستاده و بخشنامه‌ای نیز برای اجرای آن از طرف وزارت داخله ارسال شد. اگرچه اجرای این سرشماری نیز به دلیل بی‌سوادی مردم و بی‌اطلاعی آنان از نحوه سرشماری با اشکال مواجه شد لیکن بهر صورت انجام پذیرفت. براساس این سرشماری کل جمعیت تهران در آن زمان ۲۱۰۰۰۰ بوده است.

به طوریکه مشاهده می‌شود تا این تاریخ سازمان که خاصی مسئولیت جمع‌آوری اطلاعات و تمرکز بخشیدن به آنها را برعهده داشته باشد در کشور وجود نداشته است و کلیه تلاش‌های به عمل آمده جنبه موضعی و موردی داشته است. لیکن در سال ۱۲۹۷، به منظور ثبت وقایع چهارگانه اداره ثبت احوال کشور تأسیس شد. با ثبت اطلاعات مربوط به تولد، فوت، ازدواج و طلاق توسط اداره مذکور، ضرورت اطلاع از جمعیت کشور و تعیین سازمانی که موظف به جمع‌آوری این اطلاعات باشد مورد توجه قرار گرفت. در سال ۱۳۰۳ با تصویب آیین‌نامه‌ای، مسئولیت جمع‌آوری و مرکزیت بخشیدن به آمارهای مورد نیاز، برعهده وزارت کشور گذاشته شد.

۲- تحولات در تولید آمارهای رسمی کشور از سال ۱۳۰۳ تا ۱۳۴۴ (تأسیس مرکز آمار ایران)

همانطور که قبلاً نیز ذکر شد در سال ۱۳۰۳ با تصویب آئین‌نامه‌ای مسئولیت مرکزیت بخشیدن به آمارهای کشور به وزارت داخله یا کشور واگذار گردید. تصویب نامه مذکور با انجام تغییراتی، در سال ۱۳۰۷ از تصویب مجلس شورای ملی وقت گذشت و جنبه قانونی یافت و از آن زمان، اداره ثبت احوال کشور به "اداره کل آمار و ثبت احوال" تغییر نام داد. براساس تصویب نامه مذکور که در شش ماده تنظیم

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

شده بود مسئولیت مرکزیت آمار به وزارت کشور واگذار شده و عموم وزارتخانه‌ها مکلف بودند موافق دستوری که وزارت داخله تهیه می‌کند در قسمت‌های مربوط به خود اطلاعات لازم را مرتباً و کاملاً به وزارت داخله بفرستند و محض تسهیل در مدلول ماده سوم (ارتباط بین وزارت کشور با سایر وزارتخانه‌ها) یک هیئت شورائی مرکب از نمایندگان وزارتخانه‌ها تشکیل می‌شود که مرکز آن وزارت داخله خواهد بود و ترتیب جلسات و جریان کار آن را وزارتخانه مزبور تعیین می‌کند. شایان ذکر است که در تاریخ پنجم تیرماه ۱۳۱۲ نظامنامه شورای عالی احصائیه تنظیم و برحسب ماده اول آن نظامنامه نمایندگان کلیه وزارتخانه‌ها در شورای مزبور عضویت داشتند و مسئولیت هماهنگی در تولید آمار برعهده شورای مزبور بود. شورای عالی احصائیه در سال ۱۳۱۴ به شورای عالی آمار تغییر نام داد. در خرداد ماه سال ۱۳۱۸، اولین قانون سرشماری به تصویب مجلس شورای ملی وقت رسید. در اجرای این قانون، سرشماری جمعیت از دهم اسفند ماه همان سال در شهر تهران و در سالهای ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ در ۳۲ شهر کشور به تدریج به اجرا درآمد، ولی ادامه آن به علت وقایع شهریور ۱۳۲۰ معوق ماند. در اسفند ماه سال ۱۳۳۱، "سازمان همکاری آمار عمومی" تشکیل شد و در فروردین ماه سال ۱۳۳۲ قانون آمار و سرشماری به تصویب رسید. در این سال، اداره آمار و سرشماری از اداره کل آمار و ثبت احوال منتزع و به سازمان همکاری آمار عمومی ملحق شد. به این ترتیب برای اولین بار سازمانی که به طور انحصاری وظیفه جمع‌آوری آمار را برعهده گیرد، به وجود آمد. این سازمان در سال ۱۳۳۴ به وزارت کشور وابسته شد و نام آن به "اداره کل آمار عمومی" تغییر یافت و سپس در سال ۱۳۳۵، اولین سرشماری عمومی جمعیت را در کل کشور را به اجرا درآورد.

با تأسیس اداره کل آمار عمومی و اجرای سرشماری عمومی کشور در سال ۱۳۳۵، فعالیت‌های آماری وارد مرحله جدیدی شد و همه ساله طرح‌های گوناگون آماری در زمینه‌های مختلف اجتماعی-اقتصادی به مرحله اجرا درآمد. نیاز روز افزون دستگاه‌های برنامه‌ریزی کشور به آمار و اطلاعات و ضرورت همکاری بسیار نزدیک سازمان اصلی تولیدکننده آمار با دستگاه برنامه‌ریزی موجب شد تا در سال ۱۳۴۴ براساس قانون، اداره کل آمار عمومی از وزارت کشور جدا و با نام "مرکز آمار ایران" به سازمان برنامه و بودجه وقت وابسته شود. در قانون

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

گزیده مطالب آماری - ۴۰

تأسیس مرکز آمار ایران به مواردی از قبیل نظارت مرکز آمار بر تهیه، اجرا و استخراج داده‌های حاصل آمارگیری‌های سایر دستگاه‌های اجرائی و ایجاد پایگاه اطلاعات ملی توجه شد. هرچند که رعایت موارد فوق در پاره‌ای از موارد با کمبودهایی روبرو بوده است. لیکن تأسیس مرکز آمار ایران در سال ۱۳۴۴ و تصویب نظام آماری کشور در سال ۱۳۷۹ را باید دو نقطه عطف در تاریخ تولید آمار کشور محسوب نمود.

۳- بررسی تاریخچه تولید آمار رسمی در بخش‌های مختلف اجتماعی- اقتصادی با طبقه‌بندی موضوعی

۳-۱- جمعیت و نیروی انسانی

الف- جمعیت: همانطور که قبلاً نیز اشاره شد در زمان قاجاریه تلاش‌های پراکنده‌ای برای شمارش نفوس انجام پذیرفت که این امر، اغلب به صورت موردی و در محدوده تهران صورت گرفت.

در خرداد ماه سال ۱۳۱۸، اولین قانون سرشماری به تصویب مجلس شورای ملی وقت رسید در اجرای این قانون، سرشماری جمعیت از دهم اسفند ماه همان سال در شهر تهران و در سالهای ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ در ۳۲ شهر کشور به تدریج به اجرا درآمد ولی ادامه آن به علت وقایع شهریور ۱۳۲۰ معوق ماند. مصوبه سرشماری مزبور به شرح زیر است:

تصویب‌نامه

هیئت وزیران در جلسه ۶ آبان ماه ۱۳۱۸ برحسب پیشنهاد شماره ۶۷۷۳۱، ۴۹۲۳ مورخ ۱۳۱۸/۸/۵ وزارت کشور موارد زیر را تصویب می‌نماید:

ماده ۱- اداره کل آمار و ثبت احوال موظف است در دهم اسفند ماه ۱۳۱۸، شهر تهران و حومه آنرا که ۶ کیلومتر مربع خواهد بود سرشماری نماید.

ماده ۲- روز سرشماری تعطیل همگانی خواهد بود و مراسم سرشماری باید ساعت پنج صبح روز دهم شروع و تا ساعت ۲۱ همان روز خاتمه یابد به استثناء کسانی که مأمور اجرای امر سرشماری هستند، سایرین در مدت مذکور باید از مساکن خود خارج نشوند.

ماده ۳- کارمندان کشوری، مأمورین شهربانی و شهرداری، آموزگاران و دبیران و کارکنان بنگاه‌ها و کدخدایان و افرادی که انجام خدمت سرشماری به آنها

گزیده مطالب آماری - ۴۵

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

محول می‌شود مکلف هستند به اجرای دستورهای که در این خصوص داده می‌شود، می‌باشند. تبصره - کسانی که مأمور انجام سرشماری هستند دارای علامت مشخص خواهند بود اطلاعاتی که مأمورین سرشماری درخواست می‌نمایند مطابق واقع تنظیم نموده و اظهار دادند.

ماده ۴ - ساکنین حوزه سرشماری مذکوریه در ماده یک مکلفند پاسخ پرسشها و اطلاعاتی که مأمورین سرشماری درخواست می‌نمایند مطابق واقع تنظیم نموده و اظهار دارند.

ماده ۵ - اشخاصی که در اجرای دستورالعملهای سرشماری و دادن اطلاعات لازمه خودداری، متخلف محسوب و طبق مقررات تعقیب خواهند شد.

ماده ۶ - اداره کل آمار ثبت احوال باید به وسائل مقتضی اهالی را قبلاً از اجرای این امر آگاه سازد.

نخست وزیر: دکتر متین دفتری

در فروردین ماه سال ۱۳۳۱ قانون آمار و سرشماری به تصویب رسید و در سال ۱۳۳۵ اولین سرشماری عمومی جمعیت در کل کشور به اجرا در آمد. بعد از جدا شدن اداره کل آمار عمومی از وزارت کشور و تأسیس مرکز آمار ایران اولین سرشمار عمومی نفوس و مسکن در آبان ماه سال ۱۳۴۵ توسط مرکز آمار ایران اجرا شد. در پی تصویب قانون جدید مرکز آمار ایران و تجدید نظر در ساختار سازمانی آن در سال ۱۳۵۵، سومین سرشماری عمومی نفوس و مسکن کشور به مرحله اجرا گذاشته شد.

در سال ۱۳۶۵، اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن جمهوری اسلامی ایران به مرحله اجرا در آمد که نتایج آن، اطلاعات و آمارهای لازم را برای انجام برنامه ریزی توسعه اجتماعی - اقتصادی فراهم آورد. افزایش غیر قابل انتظار جمعیت طی سالهای ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ و نیز جایجایی‌های عمده جمعیتی ناشی از جنگ تحمیلی که چارچوبهای آماری حاصل از سرشماری عمومی نفوس و مسکن را دستخوش تغییرات عمده کرده بود، سیستم برنامه ریزی و تبع آن مرکز آمار ایران را برآن داشت که در زمانی کوتاهتر از فاصله متداول ۱۰ سال به انجام یک تمام شماری جمعیت تحت عنوان " طرح آمارگیری جاری جمعیت" اقدام کند. در این طرح برای اولین بار در کشور سرشماری جمعیت با یک آمارگیری نمونه ای همراه بود.

در سال ۱۳۷۵ نیز دومین سرشماری نفوس و مسکن جمهوری اسلامی ایران به مرحله اجرا گذاشته شد. از ویژگیهای عمده

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران
 گزیده مطالب آماری - ۴۵

این طرح، تهیه مقدمات کد ملی است که بدین منظور از فرمهای فهرست برداری از پیش تهیه شده توسط شرکت پست جمهوری اسلامی ایران استفاده به عمل آمد. شایان ذکر است که سازمان ثبت احوال کشور نیز با ثبت وقایع چهارگانه تولد، فوت، ازدواج و طلاق از تولیدکنندگان اصلی آمارهای ثبتی جمعیتی کشور محسوب می‌شود.

جدول زیر جمعیت کشور را همراه با نرخ رشد آن در سالهای مختلف نشان می‌دهد

متوسط رشد سالانه (درصد)	تعداد جمعیت	سال
۰/۶	۷۶۵۴۰۰۰	۱۲۶۰
۰/۶	۸۱۲۴۰۰۰	۱۲۷۰
۰/۶	۸۶۱۳۰۰۰	۱۲۸۰
۰/۶	۹۱۴۳۰۰۰	۱۲۹۰
۰/۶	۹۷۰۷۰۰۰	۱۳۰۰
۱/۴	۱۰۴۵۶۰۰۰	۱۳۰۵

گزیده مطالب آماری - ۵۴

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

۱/۴	۱۱۱۸۵۰۰۰	.....۱۳۱۰
۲/۵	۱۱۹۶۴۰۰۰	.....۱۳۱۵
۳	۱۴۱۵۹۰۰۰	.....۱۳۲۰
۲/۷	۱۶۲۳۷۰۰۰	.....۱۳۳۵
۳/۹	۲۵۷۸۹۰۰۰	.....۱۳۴۵
۳	۳۳۷۰۹۰۰۰	.....۱۳۵۵
۲/۵	۴۹۴۴۵۰۰۰	.....۱۳۶۵
۱/۵	۵۵۸۳۷۰۰۰	.....۱۳۷۰
	۶۰۰۵۵۴۸۸	.....۱۳۷۵

مرکز آمار ایران. مدیریت آمارهای اجتماعی و اقتصادی
خانوار .

ب- نیروی انسانی: آمار و اطلاعات مربوط به نیروی انسانی، برای نخستین بار در سال ۱۳۱۸ توسط اداره کل آمار و ثبت احوال در برخی از شهرهای مهم کشورگردآوری شد. در سال ۱۳۳۵ نیز ضمن اجرای طرح سرشماری نفوس که توسط اداره کل آمار عمومی به مرحله اجرا درآمد اطلاعاتی در این زمینه بدست آمد. در سالهای ۱۳۳۷ و ۱۳۴۱، سازمان برنامه با همکاری اداره کل مطالعات نیروی انسانی و آمار وزارت کار و امور اجتماعی آمارگیریهای را در زمینه نیروی انسانی انجام داد و نتایج آن را منتشر کرد. سالهای بعد مرکز آمار ایران ضمن اجرای سرشماریهای نفوس و مسکن ۱۳۳۵، ۱۳۴۵ و ۱۳۶۵ و آمارگیری جاری جمعیت ۱۳۷۰ و سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵، آمار اساسی مربوط به نیروی انسانی را جمع آوری کرد.

گفتنی است که در فواصل بین سرشماریهای نفوس و مسکن، حتی اجرای آمارگیریهای نمونه ای جمعیت اطلاعات مربوط اشتغال و بیکاری نیز جمع آوری شده است. مهمترین آمارگیریهای نمونه ای که نتایج آن به صورت نشریه جداگانه منتشر شده است به شرح زیر است:

- آمارگیری نمونه ای نفوس، توسط مرکز آمار ایران در سال ۱۳۴۷

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

گزیده مطالب آماری - ۵۴

- آمارگیری نیروی انسانی، توسط اداره کل نیروی انسانی وزارت کار و امور اجتماعی در سالهای ۱۳۵۱-۱۳۴۸
- آمارگیری جمعیت شهری و روستایی، توسط مرکز آمار ایران در سال ۱۳۵۰
- آمارگیری از اشتغال و بیکاری توسط کارکنان داوطلب مرکز آمار ایران در سطح شهر تهران در سال ۱۳۵۸
- طرح آماری بررسی مسائل کلی نیروی انسانی که در بهار سال ۱۳۶۱ به همراه توزیع کوپن ارزاق توسط بانکها، براساس توصیه اداره کل آمار و نیروی انسانی وزارت کار و امور اجتماعی در بین خانوارهای شهری انجام گرفت.
- طرح آمارگیری خصوصیات اجتماعی- اقتصادی خانوار که در سالهای ۱۳۶۶-۱۳۶۸ در دوازده مرحله و نیز در سالهای ۱۳۷۱ و ۱۳۷۴ در چهار مرحله تعاقبی انجام پذیرفت
- طرح آمارگیری نمونه ای ویژگیهای اقتصادی و اشتغال خانوار در سال ۱۳۷۳
- طرح آمارگیری نمونه ای از ویژگیهای اشتغال و بیکاری خانوار در سالهای ۱۳۸۰-۱۳۷۶

صنعت و معدن:

الف- صنعت:

اولین سرشماری صنعتی کشور در مرداد ماه سال ۱۳۴۲ به وسیله اداره کل آمار عمومی انجام گرفت. از سال ۱۳۴۳ تا سال ۱۳۵۱ وزارت اقتصاد وقت به تهیه آمار از کارگاههای صنعتی کشور میپرداخت. از سال ۱۳۵۲ به بعد این وظیفه به وزارت صنایع و معادن وقت محول شد. آمارگیریهایی که در گذشته در بخش صنعت انجام می شد حکایت از آن داشت که قسمت اعظم بخش صنعت متعلق به کارگاههای صنعتی دارای ۱۰ نفر کارکن و بیشتر است. مرکز آمار ایران در سال ۱۳۵۱ برای اولین بار از کارگاههای صنعتی دارای ۱۰ نفر کارکن و بیشتر سرشماری به عمل آورد و تا سال ۱۳۶۶ این سرشماری همه سال انجام می شد. بر اثر تغییرات حاصل در بافت صنعتی کشور و ضرورت بررسی آماری کل کارگاههای صنعتی، مرکز آمار ایران در سال ۱۳۶۷، طرح جامع آمارگیری صنعتی را تهیه و به مرحله اجرا گذاشت. این فعالیت همراه با تغییراتی تا سال ۱۳۷۰ ادامه داشت.

با توجه به نیازهای آماری مطرح شده در برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و ارزیابی

گزیده مطالب آماری - ۵۴

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

برنامه اول توسعه در بخش‌های صنعت و معدن در سال‌های ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴ طرح سرشماری عمومی صنعت و معدن در دو مرحله تهیه و اجرا شد. در مرحله اول اجرای این سرشماری برای اولین بار در کشور چارچوب کامل و دقیق کلیه فعالیتهای اقتصادی کارگاهی از جمله چارچوب کارگاههای صنعتی بدست آمد. براساس این چارچوب اطلاعات تفصیلی کارگاههای صنعتی کشور در مرحله دوم سرشماری عمومی صنعت و معدن که در سال ۱۳۷۴ به اجرا در آمد جمع‌آوری شد. از ۱۳۷۴ تا کنون از کارگاههای کوچک آمارگیری نمونه‌ای به عمل است و کارگاههای بزرگ (ده نفرکارکن و بیشتر) در سال‌های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۹ نیز مورد سرشماری قرار گرفتند. ضمناً در سال ۱۳۸۱ طرح ملی سرشماری کارگاهی به مرحله اجرا در آمد.

ب- معدن

آمارگیری و انتشار مستمر آمار فعالیتهای مربوط به معادن کشور از سال ۱۳۳۳ آغاز شده است. این آمارها هر ساله همزمان با انتشار آمار فعالیتهای صنعتی و ضمیمه نشریه مزبور به چاپ می‌رسید و لی از سال ۱۳۳۹ با افزایش حجم آمار تهیه شده نتایج آن در نشریه‌ای مستقل تحت عنوان "آمار فعالیتهای معدنی ایران" منتشر گردید. اولین سرشماری از معادن کشور در آذر ماه ۱۳۴۲ توسط وزارت اقتصاد انجام گرفت. از سال ۱۳۴۲ تا سال ۱۳۵۳ دفتر آمار وزارت اقتصاد با استقاده از آمارهای دفاتر معادن مناطق مختلف کشور، هر ساله آمار فعالیتهای معادن را جمع‌آوری و منتشر کرده است. در سال ۱۳۵۳ مرکز آمار ایران با همکاری وزارت صنایع و معادن اقدام به سرشماری از معادن متشکل کشور نمود. از سال ۱۳۵۳ تا سال ۱۳۶۳ به دلیل عدم اجرای طرحهای آماری و نیز فراهم نبودن آمارهای ثبتی جامع، بخش معادن دچار خلاء آماری شد. که در نتیجه مرکز آمار ایران در سال‌های ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵ "طرح آمارگیری از معادن تحت پوشش بخش عمومی" را به اجرا در آورد و از سال ۱۳۶۴ (بجز سال ۱۳۷۰) لغایت سال ۱۳۸۰ کلیه معادن متشکل و فعال کشور مورد آمارگیری قرار گرفته و نتایج آن منتشر شده است.

۲-۳- کشاورزی

در زمینه آمارهای کشاورزی چهار نهاد اداره کل آمار عمومی، مرکز آمار ایران و وزارت کشاورزی و

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

گزیده مطالب آماری - ۴۵

وزارت چهار سازندگی (قبل از ادغام) به تولید آمار مبادرت نمودند که در ادامه به بحث در این زمینه خواهیم پرداخت:

- اداره کل آمار عمومی - اولین سرشماری کشاورزی ایران به روش نمونه‌گیری در سال ۱۳۳۹ توسط اداره کل آمار عمومی وزارت کشور انجام پذیرفت.

- مرکز آمار ایران - با انتزاع اداره کل آمار عمومی از وزارت کشور و وابسته شدن آن با نام مرکز آمار ایران به سازمان برنامه و بودجه وقت، اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۴۵ توسط مرکز آمار صورت گرفت همراه با این سرشماری اطلاعات متنوعی از وضعیت کشاورزی روستاهای کشور نیز جمع‌آوری گردید. از اطلاعات مزبور از ۱۳۴۶ تا سال ۱۳۵۱ برای اجرای طرحهای آماری کشاورزی استفاده به عمل آمده. در سال ۱۳۵۲ دومین سرشماری کشاورزی توسط مرکز آمار ایران به مرحله اجرا در آمد. از ویژگیهای این سرشماری جداسازی زمان آمارگیری خانوارهای کوچک رو از زمان اجرای سرشماری کشاورزی می‌باشد. از چارچوبهای حاصل از سرشماری کشاورزی ۱۳۵۲، تا سال ۱۳۶۶ برای اجرای طرحهای جاری آمارگیری کشاورزی و طرح آزمایشی اندازه‌گیری مستقیم زمین و محصول استفاده به عمل آمد. از سال ۱۳۶۷ اولین سرشماری عمومی کشاورزی جمهوری اسلامی ایران توسط مرکز آمار ایران به مرحله اجرا در آمد. دومین سرشماری عمومی کشاورزی به فاصله ۵ سال از اولین سرشماری عمومی کشاورزی اجرا گردید. طرحهای آماری کشاورزی مرکز آمار ایران ما بین سرشماریهای مزبور سرشماری از عشایر کوچنده در سال ۱۳۵۳ و سالهای ۶۶-۱۳۶۴ و سال ۱۳۷۷ آمارگیری از فعالیتهای مرغداری و گاوداری صنعتی، پرورش ماهی، فعالیت جنگلداری و پرورش گل و گیاه زینتی بوده است.

- وزارت کشاورزی

با تهیه طرح آمارگیری نمونه‌ای منطقه‌ای برنج در سال ۱۳۴۹ و اجرای آن در سال ۱۳۵۰ در منطقه گیلان فعالیتهای رسمی آماری در زمینه کشاورزی توسط وزارت کشاورزی شروع گردید، یک سال بعد همین طرح در استانهای گیلان و مازندران اجرا گردید. در سال ۱۳۵۲ طرح پیش‌بینی محصول که با همکاری کارشناسان خارجی و با هدف برآورد سطح زیرکاشت و میزان تولید فرآورده‌های کشاورزی و دامی تهیه

گزیده مطالب آماری - ۴۵

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران شده بود، به مرحله اجرا در آمد و این طرح تا سال ۱۳۵۶ همه ساله به مرحله اجرا گذاشته شد. در سال ۱۳۶۰ با تفکیک قسمت آمار و اطلاعات از اداره کل آمار و اقتصاد و پیوستن آن به دفاتر خدمات ماشینی وزارت کشاورزی، اداره کل آمار و اطلاعات وزارت کشاورزی تأسیس و شروع به فعالیت نمود، در سالهای اول و دوم تأسیس فعالیت‌های این واحد بیشتر معطوف به جمع‌آوری آمارهای ثبتي و یا نظرات کارشناسی بود. با نیاز روز افزون به وقت آمار و اطلاعات در سال ۱۳۶۲ طرح نمونه‌ای برآورد محصول برنج در استانهای برنج خیز تهیه و به مرحله اجرا گذاشته در همان ایام طرح آمارگیری نمونه‌ای هزینه تولید محصولات زراعی نیز تهیه و تدوین گردید.

با افزایش نیاز به آمارهای دقیق طرحهای آماری نمونه‌ای بیشتری در وزارت کشاورزی تهیه گردید که از آن جمله می‌توان به طرح آماری پیشرفت کشت محصولات زراعی که از سال ۱۳۶۵ تاکنون به عرصه اجرا در آمده است، اشاره نمود.

شایان ذکر است که طی سالهای ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۷ عملکرد سازمانهای مختلف وابسته به وزارت کشاورزی با استفاده از آمارهای ثبتي در مجموعه‌ای تحت عنوان گاهنامه آماری در دوره‌های زمانی یکماهه، سه‌ماهه، نهم‌ماهه و یکساله تهیه و منتشر می‌گردید. در حال حاضر نیز طرحهای موردی با استفاده از روش سنجش از دور توسط وزارت کشاورزی تهیه و به مرحله اجرا در می‌آید.

- وزارت جهاد سازندگی (قبل از ادغام با وزارت کشاورزی)

اولین فعالیت این وزارتخانه در زمینه آمارهای کشاورزی، آمارگیری از کلیه روستاهای کشور در سال ۱۳۶۰ می‌باشد که حاصل این فعالیت انتشار نشریات با ارزشی تحت عنوان شناسنامه روستا بود. از آنجا که عمده فعالیت‌های وزارت جهاد سازندگی در ارتباط با دام و طیور و آبزیان بود طرحهایی که چه با مشارکت مرکز آمار ایران و چه مستقلاً به مرحله اجرا درآورد در زمینه‌های زیر می‌باشد:

- سرشماری یا آمارگیری نمونه‌ای از گاوداریهای صنعتی
- سرشماری یا آمارگیری نمونه‌ای از فعالیت‌های مرتبط با صنعت مرغداری

- تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران
گزیده مطالب آماری - ۴۰
- آمارگیری از پرورش ماهی و سایر آبزیان
  - آمارگیری از دامداریهای کشور
  - آمارگیری از فعالیت پرورش زنبور عسل

۳-۳- بازگانی

نخستین آمارگیری از کارگاههای بازگانی در سال ۱۳۳۲ در شهر تهران و در سال ۱۳۴۶ در شهر اصفهان، توسط اداره کل آمار عمومی وزارت کشور به اجرا در آمد. در سال ۱۳۴۴، اداره کل آمار بازگانی، وزارت دارایی وقت طرحی را در زمینه بازگانی داخلی تهیه و اجرا نمود که نتایج آن نیز منتشر و در اختیار همگان قرار داده شد. در سال ۱۳۴۵ طرح آزمایشی سرشماری از کارگاههای عمده فروشی شهر تهران توسط اداره کل آمار وزارت اقتصاد وقت تهیه و به مرحله اجرا درآمد که نتایج آن در سال ۱۳۴۰ انتشار یافت، بعلاوه اداره مزبور طی سالهای ۱۳۵۱-۱۳۴۶ با استقاده از روش نمونه‌گیری اطلاعات مربوط به کارگاههای بازگانی ۲۵۰ شهرکشور را جمع‌آوری و نتایج حاصل از طرحهای فوق را منتشر نمود.

شایان ذکر است که بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران نیز در ارتباط با تنظیم حسابهای ملی، از سالیان قبل به جمع‌آوری آمارهای بازگانی اقدام می‌نموده است. به علاوه مرکز آمار ایران نیز طی سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۵۶، در قالب اجرای دو طرح نمونه‌گیری آزمایشی که یکی در شهر رشت و دیگری در شهرهای تهران، زاهدان، کرمانشاه و خرمشهر به اجرا در آمد اقداماتی را در این زمینه آغاز کرد. در اواخر سال ۱۳۶۶ و اوایل سال ۱۳۶۷، آمارگیری از کارگاههای خرید و فروش کالا در نقاط شهری، در سطح گسترده‌ای توسط مرکز آمار ایران به مرحله اجرا در آمد.

سپس در سال ۱۳۶۹، کار جمع‌آوری اطلاعات مربوط به سال ۱۳۶۸ کارگاههای مزبور در دو زیر جامعه شهری و روستایی انجام پذیرفت.

در سال ۱۳۷۳، طرح آمارگیری از کارگاههای بازگانی (محل خرید و فروش کالا) به صورت نمونه‌ای نیز اجرا گردید. در سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن سالهای ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ و آمارگیری جاری جمعیت سال ۱۳۷۰ اطلاعات جامعی در مورد کارگاههای بازگانی جمع‌آوری شد. از سال ۱۳۶۶ تاکنون نیز مجموعه طرحهای آماری خاص از کارگاههای محل فعالیتهای مختلف اقتصادی به

گزیده مطالب آماری - ۴۵

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران منظور محاسبه سهم هر یک از آنها در تولید ناخالص داخلی تحت نام طرحهای ویژه حسابهای اقتصادی به مرحله اجرا در آمده است که اهم آنها عبارتند از:

- طرح آماری از بهداشت و مددکاری اجتماعی
- طرح آماری از صندوقهای قرض الحسنه
- طرح آماری از خدمات کسب و کار
- طرح آماری از اقامتگاههای عمومی
- طرح آماری از خدمات آموزشی
- طرح آماری از خدمات فرهنگی، هنری و ورزشی
- طرح آماری از خدمات مذهبی و سیاسی
- طرح آماری از کارگاههای صرف غذا و نوشیدنی

مسکن

اطلاعات مربوط به مسکن علاوه برآنکه از طریق سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن به طور گسترده ای توسط مرکزآمار جمع آوری میگردند که شاخصهای عمده مسکن نیز از طریق آنان قابل محاسبه است. ۴ نهاد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و سازمان ملی زمین و مسکن در قسمتهای مربوط بخود به تولید انتشارآمار مبادرت می نمایند که در ادامه به شرح فعالیت هر یک سازمانهای فوق در این زمینه می پردازیم:

مرکز آمار ایران

جمع آوری اطلاعات ثبت شده در پروانه های ساختمانی صادر شده توسط شهرداریهای کشور، از سال ۱۳۵۴ مورد توجه مرکز آمار ایران قرار گرفته و از سال ۱۳۵۸، اطلاعات مزبور در قالب جداول آماری توسط مرکزآمار ایران به طور سالانه انتشار یافته است. به علاوه اطلاعات مربوط به فعالیتهای ساختمانی بخش خصوصی و احداث بنای جدید تعمیرات اساسی (تعمیرات جزئی) نیز در سالهای ۱۳۷۲ و ۱۳۷۳ جمع آوری و منتشر شده است.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

اطلاعات مربوط به فعالیت ساختمانی بخش خصوصی در نقاط شهری اولین بار در سال ۱۳۴۳ توسط بانک مرکزی ایران برای شهرتهران و ۹ شهر بزرگ (شهرهایی که در سال ۱۳۳۵ بیش از صد هزار نفر جمعیت داشته اند) جمع آوری و منتشر شد. از سال ۱۳۴۴ به بعد، اطلاعات مربوط به تعداد مشخصات و هزینه های ساختمانی مسکونی و غیر مسکونی، به طور سالانه توسط بانک مزبور جمع آوری و منتشر شده است.

وزارت مسکن و بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

دو نهاد فوق عمده ترین سازمانهای تهیه و اجرا کننده طرحهای ساختمانی بخش عمومی در نقاط شهری و روستایی میباشند. در سالهای اخیر این دو سازمان اطلاعات مربوط به خود را به طور سالانه و به صورت ثبتي جمع آوري و منتشر کرده اند.

سازمان ملي زمین و مسکن

این سازمان تنها واگذار کننده زمین در نقاط شهری کشور است که اطلاعات مربوط به تعداد خانوار دریافت کننده زمین برای واحد مسکونی و مساحت زمین و گذار شده را ثبت و نگهداری می نمایند.

علاوه بر جمع آوري اطلاعات فوق طرحهای آمارگيري دیگری در زمینه مسکن توسط مرکز آمار ایران به مرحله اجرا در می آیند که عمدتاً عبارتند از:

- آمارگيري از قیمت و اجاره مسکن در شهر تهران
- آمارگيري از و اجاره مسکن در شهرهای بزرگ
- آمارگيري از کرایه ماشین آلات و تجهیزات کارگاهی مورد استفاده در پروژه های عمرانی کشور
- آمارگيري از دستمزد نیروی انسانی شاغل در پروژه های عمرانی دولت
- آمارگيري از قیمت مصالح ساختمانی

۳-۶-۳- آمارهای اقتصادي و حسابهای ملي

در تاریخچه آمارهای اقتصادي و حسابهای ملي موضوعات زیر مود بحث قرار خواهد گرفت

- ۳-۶-۱- بازارهای مالي، پولي و سرمایه
- ۳-۶-۲- حسابهای ملي
- ۳-۶-۳- بودجه دولت
- ۳-۶-۴- بودجه خانوار

۳-۶-۱- بازارهای مالي، پولي و سرمایه

الف - بانک

تا زمان تشکیل بانک ملي ایران در سال ۱۳۰۷، هیچ سازمان خاصی که مسئولیت جمع آوري آمارهای پولي و بانکی کشور را برعهده داشته باشد وجود نداشت. لیکن پس از تأسیس بانک ملي ایران، دایره ای به نام دایره احصائیه در آن به وجود آمد که به جمع آوري

گزیده مطالب آماری - ۴۵

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران
آمارهایی از وضع پولی و بانکی کشور پرداخت، اما دامنه عمل این دایره با توسعه کار بانک و نیازهای کشور مطابقت نداشت. در سال ۱۳۱۴، " اداره آمار و بررسیهای اقتصادی " در بانک ملی ایران تشکیل شد که وظیفه آن جمع آوری آمارهای گوناگون اقتصادی پولی و مالی از ایران و جهان بود.
پس از تشکیل بانک مرکزی ایران در سال ۱۳۳۹، به تبع نقش و وظیفه آن، جمع آوری آمارهای پولی و بانکی کشور به عهده این بانک واگذار شد. در حال حاضر آمارهای پولی و بانکی کشور براساس گزارشهایی که سایر بانکهای کشور به بانک مرکزی ارسال می‌دارند تهیه و منتشر می‌شود.

ب- بیمه

آمارهای بیمه برای اولین بار، توسط شرکت سهامی بیمه ایران تهیه شد. آمارهای بیمه ۲۵ سال پس از تأسیس اولین شرکت بیمه تهیه شد. این شرکت در سال ۱۳۱۴ به موجب قانون تجارب کار خود را آغاز کرد. اگرچه تاریخ تأسیس بیمه ایران مربوط به سال ۱۳۱۴ می‌باشد، ولی تا سال ۱۳۳۹ که در آن شرکت، اداره خاصی به نام " اداره آمار و اطلاعات " به وجود آمد. هیچ سازمانی مسئولیت جمع آوری آمارهای بیمه را در کشور به عهده نداشت. این اداره پس از تغییرات و تحولاتی چند در سال ۱۳۴۵ تجدید سازمان یافته و از آن تاریخ به جمع آوری آمارهای بیمه پرداخت.

۲-۶-۳- حسابهای ملی

برای حسابهای ملی از آمارهای موجود از فعالیتهای بخشهای مختلف اقتصادی استفاده می‌شود و حسابهای ملی را نمی‌توان به عنوان طرحهای آماری محسوب نمود اگرچه برای در اختیار داشتن حسابهای ملی دقیق نیازمند در اختیار داشتن اطلاعات و آمار جامع از عملکرد بخشهای مختلف اقتصادی و داده و ستانده آنها هستیم. بدین ترتیب بررسی جامع، منظم و کمی فعالیتهای اقتصادی جامعه طی یک دوره مالی یا یک سال حسابداری، حسابهای ملی نامیده می‌شود.

محاسبات مربوط به حسابهای ملی در ایران، از دهه ۱۳۲۰ شمسی شروع شد و بعد از انجام مجموعه‌ای از برآوردهای کلی در سالهای ۱۳۳۸-۱۳۳۷، برای نخستین بار توسط دو کارشناس خارجی درآمد ملی مربوط به سالهای ۱۳۳۶-۱۳۳۴ ایران محاسبه گردید. پس از آن اطلاعات مربوط به حسابهای ملی برای یک دوره چهار ساله ۱۳۴۰-۱۳۳۷ توسط سازمان

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

گزیده مطالب آماری - ۴۰ه

برنامه و بودجه تهیه و منتشر شد. سال ۱۳۳۸ بانک ملی ایران عهده دار تهیه حسابهای ملی شد که این وظیفه یکسال بعد از تأسیس بانک مرکزی ایران برعهده آن بانک گذاشته شد. بدین ترتیب از آن سال به بعد همه ساله درآمد ملی ایران توسط بانک مرکزی محاسبه و منتشر شده است. لیکن در سال ۱۳۵۳، رسماً تهیه حسابهای ملی برحسب مصوبه قانونی به مرکز آمار ایران واگذار شد. لذا مرکز آمار ایران در راستای انجام وظیفه قانونی خویش حسابهای ملی سالهای ۱۳۵۳-۱۳۵۰ را به قیمتهای جاری و ارزش افزوده بخشهایی از اقتصاد و نیز روشهای محاسباتی جدول داده و ستانده اقتصاد ایران را برای سال ۱۳۵۲ تهیه منتشرشد. علاوه برآن از سال ۱۳۶۱ تولید ناخالص داخلی از روش هزینه و به قیمتهای جاری و ثابت تهیه و منتشر نمود. همچنین در سالهای ۱۳۷۲-۱۳۷۰ تولید ناخالص داخلی از روش تولید به قیمت جاری محاسبه و جدول داده و ستانده اقتصاد ایران را برای سال ۱۳۶۵ محاسبه نموده است. ضمناً از ۱۳۷۳ تهیه حسابهای منطقه ای در دستور کار مرکز آمار ایران قرارگرفته است.

۳-۶-۳- بودجه دولت

در سال ۱۲۸۹ شمسی اولین بودجه ایران توسط وزیر مالیه تنظیم و به مجلس تقدیم شد در این بودجه درآمدهای نقدی و جنسی دولت پیشبینی شده بود و تا قبل از تأسیس سازمان برنامه و بودجه و تنظیم بودجه برنامه ای همه ساله وزارت دارائی عهده دار وظیفه پیشبینی بودجه هر سال براساس درآمد هزینه بود.

از سال ۱۳۴۳ وظیفه تهیه و تنظیم بودجه به سازمان برنامه وقت محول شد این سازمان علاوه بر تهیه و تدوین بودجه عمومی دولت برحسب برنامه، بودجه شرکتهای دولتی، بانکها و مؤسسات انتقاعی وابسته به دولت را نیز تهیه می کند.

۳-۶-۴- بودجه خانوار

تهیه اطلاعات مربوط به بودجه خانوار (هزینه درآمد) برای اولین بار توسط بانک ملی ایران در سال ۱۳۱۴ صورت پذیرفت. هدف اصلی از این مطالعه به دست آوردن ضرایب مصرف برای شاخص هزینه زندگی بود، مجدداً در سال ۱۳۳۸، اداره بررسیهای اقتصادی بانک ملی ایران به منظور تجدید نظر در ضرایب اهمیت شاخص هزینه

گزیده مطالب آماری - ۵۴

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران
زندگی از ۳۲۲۷ خانوار نمونه شهری در ۲۳ شهر کشور
آمارگیری به عمل آورد.

از سال ۱۳۴۴ تا سال ۱۳۵۸، بانک
مرکزی جمهوری اسلامی ایران بررسیهایی را در مورد بودجه
خانوارهای شهری بطور مستمر انجام داد. آمارگیری از
خانوارهای روستایی نیز از سال ۱۳۴۲ توسط اداره
کل آمار عمومی سابق به عمل آمد، سپس با تأسیس مرکز
آمار ایران در سال ۱۳۴۴، این آمارگیری در مقیاسی
وسیعتر توسط مرکز آمار ایران ادامه یافت. از سال ۱۳۴۷،
آمارگیری از بودجه خانوار از نقاط شهری در
مقیاس گسترده تر از بانک مرکزی ایران توسط مرکز آمار
ایران شروع گردیده است که تاکنون ادامه دارد.

آمارهای ثبتي

آمارهای ثبتي آن دسته از آمارهایی هستند که از ثبت
داده‌های تولید شده در هنگام فعالیت هر سیستم تولید
میشود که در اینجا منظور آمارهای ثبتي حاصل از
فعالیت‌های سازمان‌های دولتي و غیردولتي میباشد. از نظر
تاریخی ثبت داده‌های بازرگانی خارجی که از سال ۱۲۷۹
شروع شد و پس از آن آمار مربوط استخراج و تصفیه
مواد نفتی توسط شرکت نفت ایران انگلیس در سال ۱۲۸۸
و اطلاعات ثبت وقایع چهارگانه تولد، ازدواج، طلاق و مرگ
توسط اداره ثبت احوال را میتوان به عنوان اولین
آمارهای ثبتي در کشور محسوب نمود. بطورکلی کلیه سازمانها
برای ارائه گزارش‌هایی از فعالیت‌های خود مجبور به ثبت
فعالیت‌های خود و استخراج آن به صورت آمار میشوند.
درجه صحت و دقت آمارهای ثبتي به عوامل زیر
بستگی دارد:

- ۱- ارتباط آمارهای ثبت شده با امور مالی و حسابداری و
یا به عبارت دیگر درجه اهمیت داده‌های ثبت شده
- ۲- میزان نظامند بودن ثبت داده‌ها و پیروی از تعاریف و
مفاهیم استاندارد و همچنین درجه نفوذ فناوری
انفورماتیک در فرآیند ثبت و بازیابی داده‌ها.
- ۳- افزایش کارایی آمارهای ثبتي در موضوعاتی که واحدهای
آماري آن نسبتاً محدود میشوند. لذا پاره‌ای
از موارد در زمینه‌های موضوعی مانند جمعیت، کشاورزی و
صنعت انجام آمارگیری اجتناب ناپذیر میشود.

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران

گزیده مطالب آماری - ۴۰ه

به هر صورت کشورهای که از فناوری انفورماتیک به صورت گسترده بهره می‌برند به آمارهای مثبتی متنوع و کم هزینه‌ای که در اسرع وقت نیز قابل وصول می‌باشند، دسترسی دادند، از این رو شاید همکاری نزدیک نظام آماری با نظام انفورماتیک هر کشور در پیشرفت آمارهای مثبتی بی‌تأثیر نباشد. در زمینه‌های موضوعی زیر داده‌های مثبتی منبع آمارها و اطلاعات دقیق محسوب می‌شوند:

۱- محاسبه جریان ورود و خروج کالا و افراد از طریق مرزها، شامل آمارهای مثبتی مربوط واردات و صادرات، و مهاجرتها اعم از داخل به خارج و یا خارج به داخل

۲- تهیه آمار و اطلاعات رسمی مورد نیاز از وقایع نظیر تولد، ازدواج، طلاق، معاملات بازرگانی و صدور مجوزها

۳- تهیه آمار و اطلاعات مورد نیاز در ارتباط با مدارس، دانشگاهها، زندانها و مؤسسات درمانی

۴- تهیه آمار و اطلاعات تأمین اجتماعی نظیر بیمه‌های بیکاری، حق بازنشستگی، بیمه درمانی

۵- ارائه تسهیلات عمومی نظیر آب، برق و تلفن خدمات پستی و بانکداری

۶- تهیه و اصلاح چارچوبهای آماری برای انواع آمارگیریها و سرشماریها

علاوه بر موارد استفاده فوق، آمارهای مثبتی را می‌توان زیر بنای سایر فعالیت‌های آماری نظیر آمارگیریها و سرشماریها به دلیل تهیه چارچوب محسوب نمود. بهر صورت آمارهای مثبتی را می‌توان در بسیاری از موارد جایگزین مناسب و کم هزینه آمارگیریها و سرشماریها به حساب آورد.

جمع‌بندی

آنچه که در پی‌آمد خلاصه‌ای از تاریخچه تولید آمار از گذشته‌های دور تا به امروز است هدف از نگارش این مقاله نشان دادن سیر تحول در تولید آمارهای رسمی از بدو شروع تا به امروز است، نظام تولید آمار در کشور از هنگام تأسیس اداره کل آمار و ثبت احوال و از پس تحولاتی که در نظام اداری پیش آمد که نهایتاً به تأسیس مرکز آمار ایران منجر شد، نظامی نیمه متمرکز بوده است. بدین معنی که علاوه بر سازمان مرکزی آمار، سایر دستگاهها نیز موظف به تولید آمار بودند ضمن

گزیده مطالب آماری - ۵۴

تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران آنکه تعریف دقیقی از وظایف هر یک از آنها در نظام تولید آمار به عمل نیامده است. همانطور که در بررسی مشاهده نمودیم در هر یک از بخشها تولید آمارهایی با پوشش موضوعی یکسان در چند سازمان در طول زمان و یا بطور موازی در بیش از یک سازمان صورت گرفته است که دلیل عمده آن تحولات اداری در طول زمان و تحول در دستگاههای تولید کننده آمار بوده است که جمع آوری سوابق و نتایج طرحهای آماری را به منظور آگاهی از روند تغییرات در نظام اجتماعی- اقتصادی و سایر مطالعات مربوط به گذشته را مشکل میسازد. امید می رود با تصویب نظام آمار کشور، در شورایی عالی آمار و مشخص نمودن متولیان تولید آمار در بخشهای مختلف شاهد تغییرات سازنده ای در تولید آمار کشور باشیم با توجه به گستردگی موضوعات و تعداد طرحهای آماری اجرا شده توسط سازمانهای مختلف نام بردن از کلیه آنها از عهده یک مقاله خارج می باشد و نیازمند یک کار تحقیقاتی نسبتاً وسیع به منظور جمع آوری سوابق و مستند سازی فعالیتهای آماری انجام شده به منظور آگاهی از روندها در بخشهای مختلف اجتماعی و اقتصادی کشور در طول زمان و استفاده از آنان برای برنامه ریزیهای آتی می باشد. هرچند در این مقاله نیز سعی شده است حی المقذور به نقش سازمانهای مختلف در تولید آمار اشاره شود. امید است با موفقیت نظام آماری مصوب و توجه به گسترش فن آوری اطلاعات در عرصه های مختلف در آینده شاهد بالندگی هرچه بیشتر نظام آماری کشور باشیم.

منابع:

- ۱- سازمان برنامه و بودجه استان (۱۳۷۵) مروری بر تاریخچه سرشماریها و آمارگیریهای ایران و جهان از دیر باز تا کنون.
- ۲- دانیل رانت (۱۳۵۸) مالیات سرانه و تأثیر آن در گرایش به اسلام (ترجمه محمد علی موحد) تهران انتشارات خوارزمی
- ۳- نصرت ... صالحی (۱۳۸۰) تحلیلی بر سرشماریهای کشاورزی سالهای ۷۲-۱۳۳۹، گزیده مطالب آماری شماره ۵۳
- ۴- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، مدیریت امور آمارهای اقتصادی. (۱۳۷۲)، تاریخچه و چگونگی گسترش

- تاریخچه تولید آمارهای رسمی در ایران
گزیده مطالب آماری - ۵۴
- آمارهای رسمی در چند کشور اروپایی (فرانسه، آلمان و رومانی) ۱۷۷۹-۱۸۸۹
- ۵- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۷) اداره آمار اقتصادی، مجموعه طرحهای آماری
- ۶- بانک ملی ایران (۱۳۳۸) تاریخچه سی سال بانک ملی ایران ۱۳۰۷-۱۳۳۷
- ۷- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن سالهای ۱۳۴۵-۱۳۷۵
- ۸- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماریهای کشاورزی سالهای ۱۳۵۲-۱۳۷۲
- ۹- مرکز آمار ایران، نتایج اطلاعات پروانه های ساختمانی صادر شده توسط شهرداریهای کشور ۱۳۷۰-۱۳۸۰
- ۱۰- سازمان ملی زمین و مسکن، دفتر برنامه ریزی و اقتصاد مسکن (۱۳۸۰) فصلنامه اقتصاد مسکن شماره مسلسل ۳۰
- ۱۱- مرکز آمار ایران، برنامه های زمانی طرحهای آماری اجرا شده توسط مرکز آمار ایران
- ۱۲- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری صنعت معدن سالهای ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴